

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.5(2).2023.15

UDC 159.947:355.01

**SPECIFICITY
OF THE PROFESSIONAL
ORIENTATION
OF SCHOOL STUDENTS
IN THE SPHERE
OF ENVIRONMENT AND
ITS INFLUENCE
ON THE FORMATION
OF PROFESSIONAL
PLANS**

Oleksandr Mytnyk

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department
of Practical Psychology,
Dragomanov Ukrainian State University,
9 Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2916-7344>
e-mail: mytnyk1969@ukr.net*

Abstract. *The vector of development of the Ukrainian economy is rather unstable due to the full-scale Russian aggression. In such circumstances, it is very difficult to predict how the labour market will develop. As a result, high school students are in a very vulnerable position, as they are now faced with the task of choosing their future profession. One of the most important components of readiness for it is a formed professional plan. The contradictions between the chosen profession and the interests of schoolchildren have confirmed that the choice of profession is often conditioned by random and secondary factors, which indicates its lack of awareness and finality.*

It has been determined that the main tasks of forming professional plans for high school students are to provide them with systematic ideas about themselves and to develop the ability to correlate this knowledge with the requirements of any profession. To this end, an optional course was organised, with a special role for senior pupils in the human-nature sector, which involved studying the structure of greenhouses and hotbeds and then building them on the school grounds with the help of their parents during the summer holidays.

In order to form a conscious view of the world and professions, socially valuable qualities necessary for any professional field, and their own self-image, junior pupils were offered the following activities with environmental content: introduction to professions (gardener, ecologist, farmer, etc.), work tests (growing and caring for plants, making plant ornaments, travelling to a green planet to collect medicinal plants, etc.) It is stated that the majority of primary school students consider knowledge of their profession, hard work, and the desire to acquire new knowledge and skills to be important for any profession. For middle school students, it is useful to organise special class hours that combine theoretical and practical classes, analyse the requirements of professions, working conditions and qualities necessary for a specialist in each profession, which helps them to relate to their own interests and aptitudes.

Key words: *professional orientation; schoolchildren; the field of ecology; formation; professional plan.*

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.5(2).2023.15
УДК 159.947:355.01

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ШКОЛЯРІВ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ПЛАНІВ

Митник О. Я.

доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри
практичної психології,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-2916-7344>
e-mail: mytnyk1969@ukr.net

Анотація. Вектор розвитку української економіки через повномасштабну російську агресію є доволі нестабільним. У таких умовах дуже важко спрогнозувати, яким чином буде розвиватися ринок праці. Через це старшокласники перебувають у дуже вразливому стані, оскільки перед якими наразі стоїть завдання обрати майбутню професію. Одним з найбільш важливих компонентів готовності до неї є сформований професійний план. Суперечності між обраною професією та інтересами школярів підтвердили, що вибір професії часто обумовлений випадковими та другорядними чинниками, що свідчить про його недостатню усвідомленість та остаточність.

Визначено, що основними завданнями формування у старшокласників професійних планів є забезпечення їх систематизованими уявленнями про себе та розвиток вміння співвідносити ці знання із вимогами будь-якої професії. З цією метою було організовано факультативний курс, особлива роль під час якого належала професійним пробам учнів старших класів у сфері «людина – природа», які полягали у вивченні будови теплиць і парників, а потім спорудженні їх на пришкольній ділянці та з допомогою батьків під час літніх канікул.

З метою формування у молодших школярів усвідомленого уявлення про світ і професії, соціально цінні якості, які необхідні для будь-якої професійної сфери, власний образ «Я», їм було запропоновано такі види діяльності з екологічним змістом: знайомство з професіями (садівник, еколог, фермер тощо), трудові проби (виращування рослин та догляд за ними, виконання рослинних орнаментів, подорож на зелену планету за лікарськими рослинами та ін.). Констатується, що більшість учнів початкових класів вважають важливими для будь-якої професії знання своєї справи, працьовитість, бажання здобувати нові знання і навички. Для учнів середніх класів корисною для актуалізації професійного самовизначення є організація спеціальних класних години, на яких поєднувались теоретичні та практичні заняття, аналізувались вимоги професій, умови праці та якості, які необхідні для спеціаліста кожної з них, що допомає їм співвіднести зі своїми власними інтересами й схильностями.

Ключові слова: професійна спрямованість; школярі; сфера екології; формування; професійний план.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Сучасний стан розвитку українського суспільства одночасно характеризується труднощами, що пов'язані з війною, яку розв'язала російська федерація, а також посиленням взаємодії з західними розвинутими країнами. Вектор розвитку економіки є нестабільним, оскільки вона суттєво залежить від різних зовнішніх та внутрішніх чинників. У таких умовах дуже важко спрогнозувати, яким чином буде розвиватися ринок праці. У дуже вразливому стані перебувають старшокласники, перед якими наразі стоїть завдання обрати майбутню професію. Таким чином, педагоги та психологи повинні не лише забезпечувати сприятливий емоційний стан школярів в умовах війни, а й допомагати їм формувати і розвивати ціннісні орієнтації, інтереси, соціально важливі особистісні якості, здібності з метою ефективної підготовки до майбутньої професійної діяльності. Одним з найбільш важливих компонентів готовності до неї є сформований професійний план.

На думку О. Ігнатовича, професійне самовизначення стає змістом усього активного професійного життя суб'єкта, а його головними етапами, окрім безпосереднього здобуття відповідної освіти, є професійний вибір та формування кар'єрних планів, а також контроль за їхньою реалізацією [3].

Вікові особливості професійного становлення розкрив С. Шандрук, який наголошує на тому, що його перша стадія полягає у формуванні професійних намірів у віці 14-16 років. Щоб цей період пройшов максимально продуктивно, до цього віку у дитини вже мають бути сформовані різнобічні знання про світ професій та уявлення про бажаний фах, а також конкретний професійно орієнтований план [4].

На необхідність змін в екологічній освіті та вихованні з метою їхньої відповідності закономірностям розвитку екологічної свідомості школярів звертала увага Н. Безлюдна [1]. І. Мальчикова відмітила, що ще у початковій школі екологічна освіта має бути спрямована на формування науково-пізнавального, емоційно-ціннісного, відповідального ставлення до природи і власного здоров'я на основі єдності чуттєвого та раціонального сприймання природного та соціального оточення [2]. Однак, донині не створено довгострокової програми професійного становлення школярів в сфері екології, що й обумовлює актуальність цієї статті.

Мета дослідження – виявлення специфіки професійної спрямованості школярів у сфері екології та її впливу на формування професійних планів.

Методи дослідження – теоретичний аналіз, синтез наукової літератури з проблеми дослідження задля виявлення специфіки професійної спрямованості школярів у сфері екології та її впливу на формування професійних планів.

Завдання дослідження: презентувати результати емпіричного дослідження професійної спрямованості школярів та їхніх професійних планів; розкрити специфіку розвитку професійної спрямованості учнів початкових класів у сфері екології; зазначити особливості розвивальної програми, спрямованої на розвиток екологічної свідомості та професійної спрямованості в учнів середніх класів; визначити специфіку формування професійних планів старшокласників у процесі профорієнтаційного факультативного курсу з екологічним нахилом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою педагогічною умовою формування у школярів професійних планів є залучення їх до спеціальної розвивальної діяльності, яка спрямована на професійну орієнтацію. Основними видами такої діяльності можуть бути аналіз школярами образу «Я», «Світу професій», виконання учнями професійних проб (закінчених циклів трудової діяльності, що характеризується трьома компонентами – технологічним, ситуативно-творчим,

функціональним, які виконуються на різних рівнях складності). Занурення школярів у організовану профорієнтаційну діяльність необхідне для оволодіння ними науковими основами вибору професії, практичними вміннями складання професійних планів, набуття життєвого досвіду щодо реалізації свого внутрішнього потенціалу, формування потреби бути значущим для інших тощо.

Залученню школярів до спеціальної розвивальної діяльності передувало дослідження їхніх намірів, інтересів, самооцінки, початкового рівня сформованості професійних планів. У дослідженні взяли участь 198 учнів 5-11 класів, яких було продіагностовано за допомогою таких методик: карта інтересів, методика самооцінки, опитувальник професійної готовності, методики виявлення рівня потреби у досягненнях, наявності професійного плану (9-11 класи).

Застосування методики «Карта інтересів» засвідчило, що більшість досліджуваних виявляють інтерес до історії, медицини та філології. Також школярі цікавляться журналістикою, правом та мистецтвом. Незначна кількість учнів характеризувалась зацікавленістю у сфері обслуговування і педагогіці.

Результати дослідження самооцінки свідчать, що 19,70% школярів характеризуються низьким рівнем досліджуваного утворення, більшість з яких склали старшокласники. Занижену самооцінку зафіксовано у 22,22%, середню – у 30,30%, завищену – у 16,16% (переважно учні середніх класів). Адекватною самооцінкою характеризувалось лише 11,62%.

Дослідження потреби в досягненнях у школярів дозволяє констатувати, що більшість (56,06%) з них характеризуються середнім рівнем досліджуваної потреби – 32,83% низьким та 11,11% високим.

Аналіз сформованості особистих професійних планів та результати застосування опитувальника професійної готовності продемонстрували, що у 57,30% старшокласників (89 осіб) майбутня професія обрана, хоча цей вибір не є остаточним. Обрані професії відповідно до рангу значущості розподілені таким чином: програміст, журналіст, лікар, юрист, психолог. Серед улюблених предметів школярів було зазначено іноземні мови, біологію, історію права, зарубіжну літературу. Ці ж предмети було заявлено як ті, що необхідні для успішного освоєння майбутньої професійної діяльності. Таким чином, маємо можливість спостерігати часті суперечності між обраною професією та інтересами школярів, що також підтвердилось завдяки аналізу результатів методики «Карта інтересів». Це дозволяє зробити висновки, що вибір професії часто було обумовлено випадковими та другорядними чинниками, що свідчить про те, що він недостатньо усвідомлений та остаточний.

Найбільш значущими особистісними якостями, які необхідні для успішного втілення професійного плану, на думку школярів, є цілеспрямованість, активність, оптимізм, самостійність, відповідальність, інтелект, креативність, доброта. Впевнені у тому, що досягнуть успіху 63,13% досліджуваних, не впевнені – 19,70%, мають сумніви – 17,17%. Не впевнені щодо майбутнього успіху або сумніваються щодо нього школярі, які у більшості випадків характеризуються слабким пізнавальним інтересом до будь-якої діяльності.

Аналіз мотивів обрання професії школярами демонструє, що, зазвичай, вони обирають сфери майбутньої професійної діяльності, враховуючи перш за все їхню престижність, а також рекомендації значущих дорослих. Результати анкетування батьків (25 осіб) старшокласників вказують на те, що у більшості випадків вони не враховують побажання, інтереси чи схильності своїх дітей. Відповідно до думок батьків, пріоритетною для їхніх синів чи доньок є високооплачувана професія

(68,00%), небезпечна для здоров'я (60,00%), а також спеціальність, що поважається у суспільстві (36,00%). Найчастіше вони рекомендують такі професії як програміст, лікар, спеціаліст у сфері фінансів. Варто відмітити, що ці професії часто зустрічаються і серед обраних школярами, що свідчить про не випадковість такого вибору. Однак, зазначені професії зазвичай не відповідають уявленням, інтересам і схильностям учнів. Отримані результати вказали на необхідність здійснення профорієнтаційних заходів не лише зі школярами, а й з їхніми батьками.

Психодіагностичні дані, що були одержані в процесі дослідження, стали основою для визначення змісту, форм і методів формування професійних планів школярів на усіх вікових етапах спеціальними засобами професійної орієнтації в умовах екологічної освіти. Проте, ми не обирали головним завданням сформуванню в усіх школярів професійний план у сфері «людина-природа», оскільки враховувалось різноманіття інтересів учнів та той факт, що для багатьох ця сфера не буде обраною як майбутньої професійної. Водночас, ми не виключали такої можливості, тому у контексті ознайомлення з загальними основами обрання професії, пропонували їм види діяльності, які були пов'язані зі сферою екології у змістовому аспекті.

Для формування у молодших школярів усвідомленого уявлення про світ і професії, соціально цінні якості, які необхідні для будь-якої професійної сфери, власний образ «Я», їм було запропоновано такі види діяльності з екологічним змістом: знайомство з професіями (садівник, еколог, фермер та ін.), трудові проби (виращування рослин та догляд за ними, виконання рослинних орнаментів, подорож на зелену планету за лікарськими рослинами тощо). Загальною метою та підсумком профорієнтаційної роботи було створення проекту фантастичного міста, у якому не порушується гармонія між людиною та природою, доцільно використовуються досягнення цивілізації у культурі, сфері охорони здоров'я, транспорті, енергетиці, промисловості. Соціальна значущість зазначеного завдання полягала у залученню школярів до рішення екологічних проблем, знайомстві з важливими для цієї сфери професіями. Створення проекту виконувалось у груповій формі. Кожна група готувала презентацію свого проекту за допомогою графічних засобів, усне представлення його переваг, а також відповідала на питання. Така учнівська діяльність була спрямована на формування інтересу до різних складових професійного та соціального життя, потреби у самостійності й творчості.

Під час підготовки проектів школярі разом з батьками вивчали спеціальну літературу. Також учні молодших класів готувати міні-твір на тему «Ким і яким я хочу стати». Аналіз творів продемонстрував, що після профорієнтаційної роботи бажання у майбутньому працювати у екологічній сфері виявило 68% учасників. Зрозуміло, що у такому віці малоймовірно, що це бажання остаточне, однак воно вказує на суттєве посилення інтересу школярів до екології. На думку більшості учнів молодших класів, важливими для будь-якої професії, еколога зокрема, були знання своєї справи, працьовитість, бажання здобувати нові знання і навички.

З метою пізнання себе учнів запрошували взяти участь у міні-іграх («Подарунок», «Вибір», «Мое місто» та ін.), які були спрямовані на виявлення інтересів дітей до різних професій, мотивів їхнього вибору, зразків для наслідування й ідеалів, ціннісних орієнтацій. Для визначення самооцінки учнів застосовувалась методика «Сходинок», яка полягала у тому, що дитині необхідно було обрати серед десяти сходинок ту, яка відповідає актуальному рівню її самостійності. Далі школяр знаходив сходинку для свого друга та пояснював причини різниці між ними. Потім він знаходив сходинки, на які б його поставили значущі дорослі, та коментував такий

вибір. Наприкінці учень повинен був проаналізувати, що конкретно йому необхідно робити, що піднятися вище по сходинках самостійності.

Для учнів середніх класів були організовані спеціальні класні години, на яких висвітлювались теми професій батьків та інших значущих дорослих, як виховувати професійно важливі якості тощо. Перша тема передбачала дослідження трудових біографій дорослих за допомогою інтерв'ю, бесід, екскурсій. В ігровій формі школярі програвали різноманітні професійні ролі дорослих, аналізували вимоги професій, умови праці та якості, які необхідні для спеціаліста кожної з них, що допомогло їм співвіднести зі своїми власними інтересами й схильностями.

Другу тему було присвячено отриманню практичного досвіду школярами у різних видах трудової діяльності. Для цього організовувались творчі виставки, фестивалі, змагання, спільна робота у зоокутку та теплиці, вивчення місцевої флори й фауни, спеціальний випуск шкільної газети, який висвітлював проблеми екології. Корисними були також професійні проби на уроках біології та праці.

Основними завданнями формування у старшокласників професійних планів є забезпечення учнів систематизованими уявленнями про себе (образ «Я») та розвиток вміння співвідносити ці знання з вимогами будь-якої професії, у т. ч. пріоритетної. З цією метою було організовано факультативний курс «Твоя майбутня кар'єра», заняття якого відбувалися раз на тиждень протягом навчального року. На теоретичних заняттях старшокласники отримували систематизовану інформацію щодо інтересів, здібностей, професійної придатності, компенсаторних можливостей у будь-якій професійній діяльності, засобах самоосвіти та самовиховання тощо. Одночасно з цим розширювалися уявлення учнів старших класів про юридичні та моральні норми регулювання трудових відносин, світ професій, можливості здобуття професійної освіти, перспективи професійного зростання. Під час теоретичних занять застосовувалися такі методи: лекції спеціалістів, доповіді учнів, зустрічі з представниками різних професій, самостійне вивчення літератури, перегляд фільмів та їхнє подальше обговорення.

Практичні заняття передбачали вивчення та самоаналіз індивідуальних особливостей учнів, що пов'язані з майбутнім професійним вибором, а також на їхній основі складався професійний план. Його перевірка здійснювалась в процесі виконання професійних проб, які реалізовувалися як у ігровій формі, так і безпосередньо на робочому місці. Для самовивчення та подальшого аналізу застосовувалися різноманітні психодіагностичні методики та інші методи, які дозволяли дослідити самооцінку, професійні наміри, тип нервової системи, комунікативні й організаторські здібності, типи професії та психофізіологічні вимоги до кожного з них, вольові якості та ін.

Особлива роль в курсі належала професійним пробам старшокласників у сфері «людина – природа», які полягали у вивченні будови теплиць і парників, а потім спорудженні їх на пришкольній ділянці та за допомогою батьків під час літніх канікул. Також учні виконували роботу щодо обрання сортів овочевих культур для теплиці, готували насіння для посіву, добрива, складали режим зрошення рослин: періодичність, температурні та поливні норми. Важливо відмітити, що школярі за своїли повний технологічний цикл роботи у тепличному господарстві, виконували роботи різних рівнів складності, набували умінь та навичок, які є значущими як для життя, так і для майбутньої професії.

Важливим змістовим компонентом курсу було створення старшокласниками професійного плану, який розглядався як показник готовності школярів до обґрунтованого вибору професійної діяльності, а також усвідомлення ними шляхів та за-

собів його реалізації. Професійний план повинен був містити головну професійну ціль та оцінку учнями власних можливостей для її досягнення (інтересів, здібностей, вольових якостей тощо). Формулювання плану вимагало визначити шляхи та засоби для успішного виконання плану, а саме: де можна здобути відповідну освіту; яким чином підвищувати професійну майстерність; можливі труднощі та способи їхнього вирішення; додаткові варіанти у випадку невдачі. Під час складання професійного плану учнями старших класів важливо було зазначити програму саморозвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, якщо на початку факультативних занять серед 28-ми старшокласників сформований професійний план мали лише 32,14% (серед них лише 3,57% були орієнтовані на діяльність в екологічній сфері), то повторна перевірка професійних планів під час завершення курсу засвідчила, що у 89,29% школярів були сформовані професійні плани, що свідчить про свідомий професійний вибір. Пріоритетною для 14,29% учнів була професійна діяльність, що пов'язана з екологією.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у необхідності систематичної діагностики розвитку професійної спрямованості школярів на різних етапах навчання, а також розробці та апробуванні розвивальних програм для учнів, спрямованих не лише на формування екологічної свідомості та екологічних цінностей, а також знайомлення їх з іншими сферами соціального життя, професіями, які відповідають актуальним потребам суспільства. Окреслена робота є підґрунтям розвитку свідомого професійного самовизначення особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безлюдна Н. Психолого-педагогічні основи екологічного виховання учнів початкової школи. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. № 46. С. 221-225.
2. Мальчикова І. М. Особливості екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Таврійський вісник освіти*. 2013. № 3. С. 133-140.
3. Психологія професійної діагностики та професійного консультування : практичний посібник / Ігнатович О. М., Татаурова-Осика Г. П., Шевенко А. М.; за ред. О. М. Ігнатович. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 225 с.
4. Психологія професійної діяльності : підручник / за ред. С. К. Шандрука. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. 256 с.

REFERENCES:

1. Bezliudna, N. (2013). Psykholoho-pedahohichni osnovy ekolohichnoho vykhovannia uchniv pochatkovoї shkoly [Psychological and pedagogical bases of environmental education of primary school students]. *Psykhologho-pedahohichni problemy silskoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of rural schools*, 46, 221-225 [in Ukrainian].
2. Malchykova, I. M. (2013). Osoblyvosti ekolohichnoho vykhovannia ditei molodshoho shkilnoho viku [Features of environmental education of primary school children]. *Tavriiskyi visnyk osvity – Tauride Education Bulletin*, 3, 133-140. [in Ukrainian].
3. Psykhologhiia profesiinoї diahnostyky ta profesiinoho konsultuvannia [Psychology of professional diagnostics and professional counselling] : praktychnyj posibnyk. (2021). O. M. Ignatovych (Ed.). Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [in Ukrainian].
4. Psykhologhiia profesiinoї diialnosti [Psychology of professional activity] : pidruchnyk. (2022). S. K. Shandruka (Ed.). Ternopil : ZUNU [in Ukrainian].